

TEMA BROJA: PROBLEMI I IZAZOVI TRANZICIONE PRAVDE U REGIONU

ULOGA PARLAMENTARACA U PROCESU TRANZICIONE PRAVDE

PUT KOJIM SE TEŠKO IDE

Nenad Dimitrijević *Centralnoevropski univerzitet, Budimpešta*

Diskusija o tome šta je juče činjeno u naše ime služiće stvaranju demokratske normalnosti u budućnosti

Pitanje je da li i kako ja – koji nisam parlamentarac – mogu da kažem bilo šta korisno vama – parlamentarcima – o ulozi parlamenta u procesu tranzicione pravde. Ono smisleno što mogu da ponudim možda je tek nekoliko primedbi koje bi mogle poslužiti kao podsticaj diskusiji.

U našem fokusu je naročiti tip tranzicionih društava. Sem što su u tranziciji od nedemokratskog ka demokratskom režimu, ova društva se suočavaju sa dodatnim izuzetnim teretom: naime, masovnim zločinima počinjenim u nedavnoj prošlosti. Počeću sumiranjem uloge parlamenta u tranziciji uopšte, i u drugom delu mog izlaganja ponudiću svoje viđenje uloge parlamenta u tranzicijoj pravdi, odnosno u borbi sa nasleđem masovnog zločina.

U ime naroda

Dozvolite mi da počнем tvrdnjom o nečemu što je očigledno: parlamenti imaju centralnu ulogu u tranziciji ka demokratiji.

Ova institucija, to svi znamo, bar prema našim ustavima, predstavlja najviše, najvažnije, najmoćnije političko telo. Ovo možemo da kažemo na osnovu dva kriterijuma: prvo, parlamente bira narod - vi kao parlamentarci, vladate u ime naroda. Drugo, mi prepoznajemo parlament kao najviše telo po njegovim funkcijama: kada čitate ustawe bilo koje od vaših zemalja, videćete da su najvažnija ovlašćenja pripisana parlamentu. A mi takođe znamo da među tim ovlastima zakonodavna funkcija zauzima centralno mesto.

Sad, obe ove karakteristike parlamenata – otelotvorenje narodnog suvereniteta i nosilac najvažnijih ovlašćenja – dobijaju posebno značenje u vreme tranzicije. Jednostavno rečeno, tranziciona društva moraju da izvrše nekoliko fundamentalnih izbora, a većinu njih treba da naprave parlamenti. Novi režim mora da izgradi novi institucionalni sistem, da uspostavi vladavinu prava, da efikasno garantuje osnovne ljudske slobode. Politički pluralizam mora biti uveden, čitav državni aparat mora biti preoblikovan kako bi odgovorio novim zadacima, moraju bitiinicirane dalekosežne ekonomske i društvene reforme. A vi takođe znate koliko su takvi zahtevi teški i ponekad kontroverzni. Na primer, morate proći proces privatizacije, ali privatizacija nije siguran put ka socijalnom blagostanju: ekonomske reforme dovode do kolapsa mnogih preduzeća, do masovne nezaposlenosti, itd. Drugim rečima, tranzicija ka slobodnoj privredi stvara socijalnu nepravdu, što je bolan paradoks. Slično tome, politički pluralizam, tj. višepartijski sistem neophodno je svojstvo demokratije, ali u kontekstu tranzicije on često vodi ka političkoj destabilizaciji. Povrh svega, sve ove promene najčešće moraju biti sprovedene u društvinama u kojima je demokratija bilo uništena, bilo nepostojeća – problem političke kulture, politički agenti, stanovništvo u celini. Parlament mora uspostaviti teren za uređivanje svih ovih pitanja. Odluke je teško donositi, delimično zato što svaki put kada se bavite jednim pitanjem, izgleda kao da stvarate dva nova problema.

Dozvolite mi da dodam nešto čega ste takođe više nego svesni: dok su svi ovi tranzicioni problemi dati, nema objektivnog odgovora na njih. Vi ćete kao članovi parlamenta interpretirati ove probleme na različite načine, zavisno od vaših ideoloških prioriteta ili interesa – ove prioritete postavljaju partije kojima pripadate. Parlamenti nisu jednostavno sastavljeni od vas kao pojedinačnih predstavnika naroda – parlamenti se, tačnije, sastoje od vas kao političkih elita, i vi imate različite, često suprotstavljene stavove o problemima tranzicije. Mogu se izabrati različiti putevi, i vi u svojim parlamentima ćete se retko složiti oko toga koji je od njih pravi. Pošteno; ovo nazivamo političkim pluralizmom. Neslaganje oko pitanja je karakteristika demokratske slobode. U komunističkoj prošlosti morali smo se slagati sa svim što je proglašavala vladajuća partija – i to nije bilo dobro.

Pa ipak, u demokratiji se možemo ne slagati oko mnogih pitanja, ali ne smemo se ne slagati oko svega. Naprimer, očekuje se da mi svi – a vi kao političke elite pogotovo – prihvativimo demokratiju kao politički

poredak. I ovaj osnovni dogovor je ustvari postignut u većini – ako ne i u svim – zemljama u našem regionu. Ni stari komunisti ni ekstremni nacionalisti ne bi rekli da prednost daju, na primer, diktaturi. Demokratija je omiljena lozinka svuda unaokolo. Ali potrebito nam je više: potreban nam je osnovni konsenzus o značenju i sadržini demokratije. Vi – nezavisno od vaših ideoloških razlika, nezavisno od različitih programa koje podržavaju vaše partije – morate se obavezati na dve stvari: prvo, da ćete uvek, nezavisno od toga da li pripadate većini ili manjini, poštovati demokratske procedure, prihvatiće svaku odluku donetu na proceduralno korektan način, čak i ako vas to čini gubitnikom; drugo, svi vi ćete braniti određene vrednosti koje su suština demokratije, slobodu, jednakost – ili jednaku slobodu za sve, ljudsko dostojanstvo svakog i svih članova društva i zaštitu ustavnih prava svih, naročito manjina svih tipova. Samo mala digresija: mnogi političari u našem regionu misle da pošto su demokratski izabrani, mogu da čine sve što žele. Naravno, ovo je duboko pogrešno: vrhovni kriterijum demokratije nije vladavina većine, već efektivna zaštita manjine. Čak i ako ste manjina, ne smete biti isključeni, ne smete nikad biti uskraćeni za bilo koje pravo. Ovo je test svake delotvorne demokratije.

Nasleđe prošlosti

Ako posmatrate ove probleme, oni su svi povezani sa bliskom prošlošću: kada postkomunistički parlamenti donose svoje prve odluke nakon promene režima, oni se nalaze u nekoj vrsti čudne situacije. Izgleda kao da – posle promene – imate ogromnu moć u svojim rukama; spremate se da koncipirate potpuno novi sistem; ipak, uskoro shvatate da postoje ozbiljna ograničenja koja morate uzeti u obzir. Što god da nameravate da uradite – da doneSETE nove zakone, da stvorite demokratske institucije, da otpočnete ekonomski reforme, da uspostavite sistem prava – sve to je uslovljeno karakterom prošlosti i njenim nasleđem. Čim kažemo «želimo bolju budućnost», ili «želimo demokratiju», shvatamo da ova «bolja» budućnost zahteva da zauzmemos stav prema bliskoj prošlosti. I, pazite, nije razgovor o prošlosti postao irelevantan sa promenom režima. U pitanju je ono što zovem nasleđem: nasleđe čine oni elementi prošlosti koji su preživeli promenu režima, i koji su na različite načine danas još uvek prisutni. Da li će tranzicija biti uspešna ili ne zavisi u značajnoj meri od toga kako se bavimo prošlošću i njenim posledicama koje su žive i danas.

Sad, ovaj složeni zadatak izgradnje demokratije dobija još jednu dimenziju u društвima čija je neposredna prošlost bila označena ne samo autoritarnom prirodnom prethodnom režima, već i masovnim režimskim zločinima. Njihov najozbiljniji tipični element su masovna ubistva, ili planski napor usmeren na uništenje čitavih grupa. Režimska identifikacija ovakvih grupa uvek se zasniva na nekakvim ideološkim konceptima – rasizam, nacionalizam ili klasna pripadnost su najtipičniji izgovori. Pripadnici napadnutih grupa ideološki se proglašavaju neprijateljima ili manje vrednim ljudskim bićima. Masovno ubistvo je praćeno drugim oblicima nasilja. Onima koji nisu ubijeni, ili onima koji još nisu ubijeni, poriče se status građana, i oni su primorani da žive u uslovima stalnog poniženja i straha, lišeni elementarne bezbednosti. Pravna, politička, socijalna zaštita koje država normalno garantuje svim svojim građanima, prestaju da važe za ljudе koji predstavljaju metu. Policija ih ne štiti, pravni sistem ih ne priznaje kao ravnopravne. Smatra se da njihova imovina, zajedno sa svim što čini normalnost njihovog života, može slobodno biti oduzeta ili uništena. Njima se obično osporava sloboda kretanja, oni gube posao, poriče im se pravo na školovanje, adekvatna socijalna i zdravstvena zaštita, i svašta drugo. Ovi ljudi postaju izopšteni, osuđeni da žive i umiru zavisno od milosti onih koji su ih nazvali neprijateljima.

Tvrdi se da tranzicija iz ovakve loše prošlosti možda zahteva specijalni odgovor novog režima. I tu se uvodi kategorija tranzicione pravde. Tranziciona pravda je set pravnih, političkih i društvenih institucija i procesa stvorenih i primenjivanih tokom tranzicije ka demokratiji. Ove mere mogu biti različite: pravne, političke, moralne. Njihov cilj je da uklone instrumentarij, aktere i posledice masovnog nasilja iz javnog i društvenog života, i da doprinesu stvaranju pravedne i demokratske zajednice.

Ali pre nego što se uvede tranziciona pravde parlamentarci moraju da se pozabave jednim osnovnim pitanjem: da li je loša prošlost doista relevantna nakon promene režima? Da li trebamo da se bavimo prošlošću, ili bi trebalo jednostavno da gledamo napred? Da li treba da znamo i delujemo na osnovi tog znanja, da li bi trebalo da zaboravimo, ili bi trebalo da nedavnu prošlost stavimo u muzeje i istorijske udžbenike? Ovo je prvi izbor koji parlamentarci treba da naprave.

Ukoliko dođete do pozitivnih odgovora na ovaj upitnik, moraćete da nastavite i odgovorite na dopunsko pitanje. Zašto, iz kojih tačno razloga, bi trebalo da se bavimo prošlošću? Šta bi bili zadaci i ciljevi takvog procesa? Da li ovaj proces zahteva posebne institucije? Koje bi strategije bile primenjene?

Relativno je lako pokazati da prošle nepravde svakoga uznemiruju: i one koji su spremni da se suoče s njima u njihovoј punoj grozoti, i one koji ih poriču; one uznenmiruju i žrtve i članove njihovih grupa, na jednoj strani, i počinioce i članove njihove grupe na drugoj; i «obične ljudе» koji su podržavali stari režim i one moralno ispravne osobe koje su se borile protiv njega. One uznenmiruju podjednako i nove i stare elite. One uznenmiruju, znamo to, i međunarodnu zajednicu.

Svaki od ovih aktera suočen je s različitim izazovima. Čim pokušamo da identifikujemo ove izazove,

postaje jasno da je značenje prošlosti različito za različite aktere. Tipično za žrtve i njihove potomke je da će pokušati da očuvaju sećanje na зло koje im je učinjeno. S druge strane, mnogi iz grupe počinilaca preferiraju zaborav.

Ja se bavim ovim pitanjem iz perspektive pripadnika države i nacije koja je naslednik zločinačkog režima. Mogu se identifikovati dve osnovne strategije: politika zaborava i politika otvorenog i multidimenzionalnog suočavanja sa prošlošću.

Žudnja za normalnošću

Šta su argumenti protiv bavljenja masovnim zločinima? Zastupnici ovoga stava će reći da posle nedemokratske prošlosti demokratija zahteva pogled unapred, a ne pogled unazad. Zahtev da se sistematski – pravno, moralno, politički – tretira uznenimajuće nasleđe prošlosti samo bi odvratio pažnju od stvarno važnih pitanja. Tranzicija bi trpela. Istovremeno, otvorila bi se bolna pitanja na koja nema ubedljivog odgovora: ko je bio u pravu, ko je pogrešio, ko je kriv, ko je odgovoran, itd. Nemoguće je postići sporazum o ovome – rezultat će biti dalje produbljivanje već postojećih teških društvenih, političkih i ideoloških podela.

Sem toga, može se tvrditi da odmah posle promene ljudi jednostavno nisu spremni da se suoče sa prošlošću i sopstvenom mogućom ulogom u onome što se dogodilo. Ljudi žude za normalnošću, oni žele da zakopaju prošlost, i da svoje živote žive što je moguće mirnije. Zaista, to je jedna od najsnažnijih ljudskih težnji. Ako bismo sada, posle traumatičnih događaja iz nedavne prošlosti, morali da živimo sa njihovom zaostavštinom, i da zauzmemos aktivan stav u pogledu odgovornosti, ne bi li to vodilo opasnosti da pojedinci i celo društvo jednostavno ‘puknu’ pod pritiskom bolnih i uznenimajućih sećanja?

Još jedan dodatni argument bi glasio ovako: bavljenje prošlošću implicira da su se neki, ili čak veliki, delovi stanovništva ponašali na moralno nedopustiv način. Čak ukoliko bi ovakva sugestija bila tačna, ex post facto uspostavljanje takve istine može imati samo razoran efekat na naše identitete, jer bi praktično promovisalo kategoriju koletkivne krivice, dakle optužilo i kolektivitet sunarodnika kao celine, i svakog pojedinca koji pripada kolektivitetu. Posledica bi bila da bi isti oni ljudi od kojih se očekuje da, kao demokratski građani, prihvate kao svoje nove moralne, kulturne i političke vrednosti, bili zaključani u prošlosti, opterećeni oficijelno nametnutom krivicom. Jednostavno rečeno, ljudi bi postali taoci pogubne prošlosti, i bili bi primorani da nose težinu nekontrolisano proširene krivice.

Dakle, može biti da zatvaranje knjige o prošlosti, predstavlja jedini racionalni put za lečenje starih rana i za stvaranje budućnosti u kojoj će normalan – miroljubiv, civilizovan, demokratski – život opet biti moguć.

Ovladavanje prošlošću

S druge strane, za one koji tvrde da je suočavanje sa zlom prošlošću nužno, tipičan argument je da bi bez tog procesa poželjna demokratska budućnost ostala nedostizna. Argument je da promenom režima prošlost nije prestala da bude relevantna. Posledice prošlosti negiraju mogućnost izbora između zaborava i sećanja: karakter njihovog prisustva je takav da bi odluka da se promoviše politika zaborava samo značila odbijanje da se suočimo sa realnošću. Štaviše, ono što se desilo je takvog karaktera da ne sme biti zaboravljeno. Sama činjenica da su određena nedela počinjena – da je bilo moguće da se takve stvari dogode – zahteva da se bavimo prošlošću. Moramo razmišljati o prošlim zverstvima, i moramo ih osuditi. I dok je možda tužna istina da većina ovih nepravdi ne može biti ispravljena, mi koji delimo grupne i zajedničke identitete sa počiniocima, moramo da shvatimo da naš povratak civilizovanoj normalnosti zavisi od naše spremnosti i sposobnosti da prepoznamo i prihvativmo neprijatne istine i da od njih napravimo smernice za naše akcije.

Ja prihvatom ovu drugu poziciju: različiti procesi ovladavanja nedavnom krivičnom prošlošću su neophodni za demokratiju. Ovladavanje prošlošću je proces koji doprinosi 1) moralnom, političkom i pravnom distanciranju od zločina prethodnog režima, 2) uspostavljanju i stabilizaciji novog demokratskog legitimiteata, 3) stvaranju osnove za civilizovanu normalnost i pravdu posle perioda varvarstva.

Između ova dva pristupa – poricanje i puno, neinstrumentalizovano bavljenje prošlošću – nalazimo kompromisne strategije. Tipična tvrdnja je da mi zaista treba da se bavimo lošom prošlošću, ali da parlamenti moraju da se opredеле između različitih verzija pravde – treba da se opredelite za pravdu koja je primerena specifičnom tranzicionom kontekstu. U pogledu ovog stava, centralno pitanje je šta se može uraditi bez štete po izglede za stabilizaciju demokratije: moramo pitati da li određena strategija usmerena na prevazilaženje loše zaostavštine doprinosi željenoj budućnosti – bavljenje prošlošću bi trebalo da bude ograničeno na akcije koje su izvodljive i koje podržavaju demokratsku stvar; i – drugo – trebalo bi da bude što je brže moguće, tako da bi poglavje o prošlosti moglo da bude zatvoreno što je brže moguće. Zašto? Zato što standardni zahtevi demokratske tranzicije ne mogu da čekaju: promene

režima u Južnoj Africi, Španiji, Argentini, Nemačkoj ili Srbiji uspevaju ili padaju zavisno od toga da li će ostvariti napredak ka životno sposobnoj demokratiji ili ne. Brza suđenja, brza lustracija, brze repatrijacije, onda zatvoramo knjigu o prošlosti, i gledamo unapred.

Dozvolite mi da kao mogući odgovor na takav zahtev kažem sledeće: istina je da bi stabilizovanje demokratije trebalo da bude naš prioritet; ali nisam siguran da je ispravna strategija da knjigu o prošlosti zatvorimo pozivom na demokratske imperative; zamislite srpsku vladu kako govor: dobro, mi smo u potpunosti opredeljeni za demokratizaciju našeg društva; mi procenjujemo da održavanje teme srebreničkog masakra na javnoj agendi samo ometa naše napore usmerene na tranziciju, i zato čemo je ostaviti po strani. U stvarnosti, srpska zvanična strategija još je i gora, ali čak i takav odgovor bi bio duboko pogrešan jer bi poslao poruku da prošle nepravde nisu važne. A to je nešto što нико, ni pod kojim uslovima, nema prava da tvrdi.

Ovo ne znači da možemo izbeći kompromise. Ali ovde možete napraviti dobre kompromise i loše kompromise. Uzmeti srpski slučaj kao primer lošeg kompromisa: ratni zločinci, ako su i poslati u Hag, poslati su tamo kao heroji, uzdižu ih i premijer i Crkva. Argument je bio da je srpski narod osetljiv, i da bi ako one koji su optuženi u Hagu tretiramo kao kriminalce moglo doći do javnih nemira, ili tako nešto. Ne slažem se: u takvoj situaciji zaštita ratnih zločinaca ne pomaže nikome i ničemu – ni demokratiji, ni sadašnjoj vlasti, ni srpskom narodu. Istina, u takvoj situaciji vlada ponekad upućuje na ankete o javnom mnjenju, koje bi mogle, na primer, da kažu kako samo 15 odsto stanovništva podržava Haški tribunal, ili da 52 procenta vidi Ratka Mladića kao ratnog heroja. Ali u takvim situacijama ispravni odgovor odgovorne elite, koja se zalaže za istinu, pravdu i mir ne bi trebalo da bude zaštita onih koji su optuženi za ratne zločine, niti povlađivanje većinskom stavu javnog mnjenja (to što mnogi ljudi vide zločinca kao heroja, ništa ne menja u činjenici da je on zločinac). Ozbiljan odgovor bi trebalo da demonstrira kako stari režim nije štitio srpske nacionalne interese, već da je bio anagažovan u masovnom i sistematskom kršenju elementarnih ljudskih prava. Zadatak demokratskih političkih elita je da demaskira ideologiju «brige za naciju» starog režima kao običnu laž; u srpskom slučaju, to bi značilo da se jasno demonstriraju činjenice o zločinu: Milošević i Mladić i ko sve ne, tvrdili su da brane srpske nacionalne interese; ali osvrnite se, pogledajte šta su uradili; predvodili su ubijanje desetina hiljada nevinih ljudi, rukovodili su organizacijom i sprovođenjem ponižavajućih tortura i razaranja; čineći takva zla nad pripadnicima ne-srpskih nacija, oni su ujedno i celu srpsku naciju gurnuli u ambis.

Ukratko, ja se ne slažem sa tim da bi bilo kontraproduktivno «otvarati stare rane», jer bi to navodno vodilo samo daljoj političkoj destabilizaciji. Društvo je već duboko podeljeno i destabilizovano, što je direktni rezultat rata, njegove percepcije i političke zloupotrebe njegovih posledica. Linija između laži i istine o prošlosti ostaje nejasna, i laži se tako lako prenose u manipulativni politički diskurs. Umesto da prepoznamo prave žrtve zločina, mi smo sačuvali staru priču o srpskoj naciji kao žrtvi. Ova ideologija o proglašavanju sebe samog kao žrtve i dalje služi kao spremište desnih političkih opcija.

Stoga je pogrešno tvrditi da je uklanjanje starog režima i uspostavljanje demokratskih pravila igre dovoljno da obezbedi ulazak u normalnost. Ja jednostavno verujem da posle ratova koji su vođeni u ime lažnih moralnih ciljeva tranzicija u stanje građanskog mira ne može biti postignuta samo zamenom vladajućih elita i uspostavljanjem novih pravno-institucionalnih aranžmana. Ako je rat bio pogrešan odgovor na nešto što je bilo pogrešno isfabrikовано moralno pitanje, mir ne može biti samo političko pitanje. To bi takođe moglo da se formuliše drugačije, kao potreba za jasnim, radikalno novim moralnim i političkim uteviljenjem zajednice posle moralne katastrofe. Mi ne možemo sebi da dozvolimo luksuz da se pretvaramo da ništa nije učinjeno u ime «našeg identiteta». Dugo prisutna logika nacionalističke histerije ne može biti izbrisana tako što će se govor mržnje jednostavno zameniti demokratskim vokabularom. Ukoliko se jasno ne ukaže na to šta je pogrešno u ideologiji Miloševićevog režima, demokratija je osuđena da propadne. Zašto? Jednostavno zato što liberalno-demokratski razgovor o slobodi, pravima i vladavini prava ostaje apstraktan i daleko od ljudi. Diskusija o tome šta je juče činjeno u naše ime služiće stvaranju demokratske normalnosti u budućnosti.

Postoji još jedan razlog za sistematsko bavljenje prošlošću: to je odnos prema žrtvama, njihovim potomcima i zajednici. Zločin je počinjen nad nesrpskim stanovništvom, na osnovi nepripadanja žrtava srpskoj etničkoj grupi, i u ime srpske etničke grupe i svakog njenog člana. Mi znamo da je zlo činjeno u naše ime, ali mi imamo političku i moralnu dužnost da učinimo korak od privatnog znanja do javnog priznanja. Žrtve imaju pravo da zahtevaju ovo od svakog od nas. I evo zadatka za parlamente: da učine javni akt kajanja, izvinjenja – to je najmanje što dugujemo žrtvama. Ja mislim da je jedna od najtežih trauma onih koji su preživeli zločine strah od života u svetu u kome će njihove patnje biti zaboravljene ili proglašene irrelevantnim. A to je upravo ono što političari rade kada predlažu da se jednostavno usredsredimo na demokratsku budućnost.

Pa koje, onda, konkretne institucije i strategije mogu parlamenti da koncipiraju u procesu tranzicione pravde? Da li su dovoljne standardne demokratske institucije, ili su potrebni neki specijalni institucionalni aranžmani i mere, koncipirani konkretno za suočavanje sa zločinom i njegovim posledicama? Generalni odgovor bi mogao biti jasan: tranziciona pravda trebalo bi da bude specifična, što je izvod karaktera prošlih nepravdi i njihovih posledica. Tranziciona pravda mora da se bavi mnogim pitanjima, i mora da

bude usredsređena na različite aktere: vinovnike zla, saradnike, stare političke elite, «obične ljudi», žrtve.

Izbor:

krivična pravda
politička pravda
kompenzatorna pravda
pravda kao priznanje
pravda kao samorefleksija

Institucije krivične pravde su krivično pravo i pravosudni sistem. Njeni procesi se odvijaju u formi suđenja. Krivična pravda je usmerena ka počiniocima, ka onima koji su izvršili zločine i ka njihovim saučesnicima. Koju ulogu vi tu imate? Pa, opseg primene krivične pravde zavisi od toga kako u političkom smislu procenjujete prošle događaje i njihove aktere. Ako vi kao političari kažete nešto kao «to je bila samo legitimna odbrana nacije, i Ratko Mladić je naš heroj», onda je krajnje neverovatno da će biti bilo čega nalik na krivični proces. Ali, ako kažete da je prošlost bila loša, tada ćeće želeti da izrazite odbijanje zajednice da toleriše lošu praksu uspostavljenu zločinom. U tom smislu, krivična pravda je instrument distanciranja od onog što je bilo loše u prošlosti. Tipično je da počinioци budu privедeni krivičnoj pravdi. Međutim, čak i ta mera je označena samo kao tipična, ne kao obavezna, jer u tranzicionom kontekstu pitanje amnestije ponekad stigne na dnevni red. U Latinskoj Americi naglasak u mnogim zemljama je bio na snažnom smanjivanju ili čak napuštanju krivične pravde. To je bio rezultat iznuđenog kompromisa sa još uvek moćnim starim elitama, za razliku od Južne Afrike, gde je učinjen pokušaj da se barem postigne širok društveni konsensus da je amnestija dobra stvar, pod uslovom da se istina za žrtve dosledno sprovodi.

Politička pravda je proces koji se odvija kroz legalno uspostavljene institucije lustracije, i primenjuje se u odnosu na one državne zvaničnike koji nisu počinili zločine, ili čije akcije ne mogu biti direktno uzročno povezane sa počinjenim zločinima. Ipak, ako i nisu krivi u pravnom smislu, oni bi ipak morali biti smatrani politički odgovornima. U vreme starog režima oni su bili u poziciji da donose obavezujuće odluke, da stvaraju i nameću ideologiju mržnje. Cilj političke pravde je da se isključe članovi starog državnog aparata iz učešća u javnom životu novouspostavljenih demokratija.

Kompenzaciona pravda ima za cilj da se prevaziđe nepravda pričinjena žrtvama. U instrumentalnom smislu, idemo na materijalnu kompenzaciju, u naporu da u najvećoj meri popravimo sadašnje stanje žrtava, njihovih porodica i njihove grupe ili zajednice. Kao pitanje ponovnog uspostavljanja pravde, države, grupe i pojedinci koji su bili izloženi zločinu, imaju pravo na materijalnu kompenzaciju od zajednice kojoj su počinioци pripadali.

Ovo nas vodi do karakteristike koju sam nazvao pravda kao priznanje. Obraćanjem žrtvama i priznanjem da se zločini izvršeni u naše ime ne mogu opravdati, mi priznajemo činjenicu nezasluženih patnji žrtava.

Najzad, pravda kao samorefleksija, razmišljanje o sebi. Ovde je reč o našem stavu prema zločinima počinjenim u naše ime, nezavisno od naše obaveze prema žrtvama. Ovo je proces usmeren ka postizanju novog moralnog i političkog razumevanja onoga što se nedavno dogodilo. To je važno, jer u prošlosti je većina stanovništva razvila neku vrstu kulture sebične tolerancije nepravde. Mnogi ljudi su se ponašali kao da se ništa loše uopšte nije ni događalo. Ukoliko ovo ostane neobrađeno, verovatno je da će se razviti neka vrsta političke kulture implicitne afirmacije loše prošlosti. Kao što brojne uporedne empirijske analize pokazuju, set vrednosti koji je razvijen u prethodnom periodu ne može posle promene režima biti sveden na puki ostatak loše prošlosti. Ne može se očekivati da ove vrednosti postepeno spontano nestanu, prema dinamici proporcionalnoj institucionalnim reformama. Ukoliko ima ičeg spontanog u statusu autoritarnog seta vrednosti posle političke promene, to je njihova transformacija u aktivnu protiv-liberalnu političku kulturu.